

СЕРГІЙ ДЕМБІЦЬКИЙ,

аспірант відділу теорії, історії та методології соціології Інституту соціології НАН України

Застосування стратегії узгодження концептів у теоретичній валідизації (на прикладі дослідження поведінкових практик студентів)

Abstract

The article is seeking to carry out two tasks: formulation of principles of theoretical validation; and description of the strategy of concept mapping as a procedure applicable at the initial stages of theoretical validation. The author singles out such principles of theoretical validation: socio-cultural relevance; concept-based representativeness and significance; operationalization; temporal and socio-spatial orderliness; the complexity and cohesion of qualitative and quantitative approaches.

The strategy of such a reconciliation of concepts is the structured process focused on the research conception or theme. It is a framework of producing conceptual map by the group of participants of the discussion. This method allows research participants to think more effectively as a collective subject without losing their individuality. The method is intended to particularize the basic idea of the prospective research and give it in detail.

The concept mapping procedure is to be executed in six stages: preparation, statements (propositions) generation, statements (propositions) structurization, presentation of statements (propositions) on a conceptual map, interpretation, and application.

У своїй попередній статті я поставив завдання “дослідження конкретних методів теоретичної валідизації” [Дембіцький, 2008: с. 117]. У цій розвідці описано метод (стратегію)¹ узгодження концептів, використання якого є найпридатнішим на мікрорівні соціологічного дослідження.

¹ Далі йтиметься саме про стратегію, а не про метод теоретичної валідизації. Під стратегією розумію сукупність дослідницьких методів, інтегровану в єдину дослідницьку процедуру, яка дає змогу отримати валідні дослідницькі результати.

Одначе перш ніж братися до опису узгодження концептів, необхідно сказати про методологічне ядро теоретичної валідації — її принципи.

Принципи теоретичної валідації мають формулюватися на основі складових теоретичної валідності — її очевидного, змістового, логічного і композиційного компонентів¹. До них можна віднести: (а) соціально-культурну релевантність, (б) концептуальне представництво і значимість, (в) операціоналізованість, а також (г) темпоральну та соціально-просторову впорядкованість. Крім них процедура теоретичної валідації має спиратися на більш загальні методологічні принципи, дотримання яких забезпечує її відповідність нормам сучасної емпіричної соціології. До них я відношу (д) комплексність і (е) єдність якісного та кількісного підходів. Розгляньмо ці принципи, розпочинаючи від найзагальніших і аж до принципів, безпосередньо пов'язаних зі специфікою теоретичної валідації:

1. Комплексність — процедура теоретичної валідації має спиратися на комплексні стратегії досягнення результату, а не на окремі методи. У цьому разі суттєво знижується ймовірність того, що отримані результати є артефактом, поява якого зумовлена специфікою використання того чи того методу.
2. Єдність якісного та кількісного підходів — процедура теоретичної валідації має органічно поєднувати якісні та кількісні методи соціологічного дослідження.
3. Соціально-культурна релевантність — методи теоретичної валідації не мають обмежувати дискурс² досліджуваної спільноти. Сутність принципу полягає в необхідності використання тих методів, які достатньою мірою дають змогу зрозуміти життєвий світ учасників дослідження.
4. Концептуальне представництво і значимість — методи теоретичної валідації мають забезпечувати вичерпний набір найбільш релевантних понять, що описують досліджуваний феномен.
5. Операціоналізованість — методи теоретичної валідації мають відкривати можливість виходу на рівень емпіричних індикаторів.
6. Темпоральна і соціально-просторова впорядкованість — методи теоретичної валідації мають забезпечувати специфікацію особливостей соціального феномена стосовно різних соціальних груп, а також відображати динаміку його змін у часі.

Слід зауважити, що стратегії теоретичної валідації на мікрорівні (зокрема й стратегія узгодження концептів) найприйнятніші для забезпечення принципів соціально-культурної релевантності, концептуального представництва і значимості, а також операціоналізованості.

¹ Докладніше див.: [Дембіцький, 2008: с. 107–111].

² Услід за Л.Філіпс і М.Йоргенсен під “дискурсом” я розумію “особливий спосіб спілкування і розуміння навколишнього світу” [Йоргенсен, 2008: с. 18].

Подальший виклад має дві частини. У першій описано етапи узгодження концептів і методичні особливості їх, у другій наведено реальний приклад використання цієї стратегії в дослідженні поведінкових практик студентів стаціонару, які поєднують роботу і навчання.

Узгодження концептів: процедура і методика

Стратегія узгодження концептів (concept mapping) була розроблена Вільямом Троchimом у 80-х роках минулого століття¹. Ця стратегія являє собою структурований процес, що сфокусований на темі чи концепції проекту² та охоплює групу учасників, яка продукує візуальну концептуальну карту. Завдяки цьому методу учасники проекту мають можливість думати ефективніше як група, не втрачаючи при цьому своєї індивідуальності. Цей метод призначений передусім для розвитку й деталізації ідей, що їх надалі буде покладено в основу дослідницької діяльності.

Відмітні характеристики цієї стратегії такі: 1) це за задумом груповий процес, відповідно він є найзастосовнішим у тих випадках, коли працює група учасників; 2) ця стратегія являє собою ретельно структурований і таким чином полегшений підхід до розв'язання проблеми; 3) ядро методу становлять багатовимірне шкалювання і кластерний аналіз, застосування яких передбачає використання спеціальних комп'ютерних програм; 4) узгодження концептів є найприйнятнішим у тих випадках, коли дослідник прагне включити цільові групи осіб у процес розв'язання конкретного дослідницького завдання.

Процес узгодження концептів має шість етапів, що можуть або здійснюватися в окремі дні, або тривати, залежно від ситуації, тижні чи місяці. Реалізацію етапів очолює методист, котрий може бути як зовнішнім консультантом, так і внутрішнім членом дослідницької групи. Його роль полягає суто в керівництві дослідницьким процесом. Своєю чергою, зміст, інтерпретацію й використання концептуальної карти повною мірою визначає група учасників.

Етап 1 — підготовка. На цьому етапі розв'язують два головні завдання. По-перше, необхідно з'ясувати питання щодо того, ким будуть безпосередні учасники створення концептуальної карти. По-друге, необхідно окреслити фокус концептуалізації. Розв'язанням цих завдань опікуються методист і спеціаліст, відповідальний за теоретичну підготовку дослідження. Оптимальний розмір групи — 10–20 осіб, що не виключає створення більших чи менших за обсягом груп. Після визначення учасників можна братися до розв'язання другого завдання.

¹ Базою опису методу є стаття В.Трочима [Trochim, 1989] і його недавня, написана спільно з М.Кейн, праця [Kane, 2007], на які я далі не посилатимуся. У разі залучення інших праць, присвячених узгодженню концептів, наведено посилання.

² Проект у рамках узгодження концептів може бути спрямований на розв'язання одного із трьох завдань: підготовка бази для оцінювання чи планування в організаціях, а також для підготовки підґрунтя наукового дослідження.

Визначаючи фокус концептуалізації, методист разом із відповідальним спеціалістом мають конкретизувати специфіку сесії мозкового штурму, що триватиме на другому етапі. Також необхідно визначити тип рейтингу, використовуюваного на третьому етапі. Важливо, щоб і специфіка сесії мозкового штурму, і тип рейтингу були сформульовані у вигляді інструкцій, з якими згодні всі учасники. Останнє передбачає виконання методистом функцій посередника між дослідницькою групою і безпосередніми учасниками узгодження концептів.

Наприклад¹, для концептуального опису теоретичного поля соціології було запрошено чотирьох експертів. Упродовж першого етапу було визначено специфіку мозкового штурму (“Назвіть соціологічні теорії, що справили і далі справляють найбільший вплив на соціологічну науку”) і тип рейтингу (“Скажіть, наскільки ви згодні із тим, що кожна із цих перспектив матиме вирішальне значення для розвитку соціологічної теорії”).

Етап 2 — формулювання тверджень. Безпосередньо метод узгодження концептів розпочинається з генерації набору тверджень, які в ідеалі мають становити завершену концептуальну царину з теми, що цікавить дослідника. При цьому найприйнятнішим способом такої генерації є мозковий штурм. Також можна використовувати такі методи, як фокус-група, номінальна група тощо. Крім цього, набір тверджень можна створити, скориставшись текстами документальних джерел, зокрема щорічними звітами, інтерв'ю, робочими або польовими нотатками.

Теоретично немає обмежень щодо кількості тверджень, які можна сформулювати, але надто велика кількість тверджень накладає суттєві обмеження на подальшу роботу. Тому верхня оптимальна межа — це обсяг у сто тверджень.

Якщо в результаті мозкового штурму було сформульовано понад сто тверджень, необхідно скоротити цей перелік одним зі способів: група як ціле може проаналізувати набір тверджень на предмет надмірності; одні можна відібрати як “представників” подібних їм інших; можна застосувати випадкову вибірку із загального списку, перевіривши потім, чи не було втрачено важливих ідей.

Наприклад, на цьому етапі наші гіпотетичні експерти вирішили обмежитися п'ятьма соціологічними теоріями: функціоналізмом, теорією конфлікту, феноменологією, символічним інтераціоналізмом і теорією раціонального вибору. Ці теорії й виступатимуть як твердження, використовувані в процесі узгодження концептів.

Етап 3 — структурування тверджень. Після того як отримано набір тверджень, що описує концептуальне поле феномена, який нас цікавить, необхідно здобути інформацію про те, як ці твердження пов'язані одне з одним. Крім того, кожне твердження треба проранжувати.

¹ Тут і далі для ілюстрації суті методу я використовуватиму вигаданий приклад, котрий багато в чому являє собою спрощену модель процесу узгодження концептів.

Найкращою методикою отримання інформації про взаємозв'язок між твердженнями є неструктурована процедура сортування карток. За цією процедурою складають набір карток, на кожній із яких пишуть окреме твердження. Таким чином, отримана кількість карток в одному наборі дорівнює кількості тверджень. Далі кожен учасник має отримати такий набір карток-тверджень. Після цього учасників інструктують стосовно того, як кожен із них має розсортувати картки за групами відповідно до тих критеріїв, котрі *вони самі* визначають. Утім, ця методика має певні обмеження: (1) кожна картка має входити тільки в одну групу; (2) всі картки не можуть бути поміщені в одну групу; (3) кожна картка не може бути покладена у свою власну групу (незважаючи на те, що деякі картки все одно можуть бути покладені окремо). Виходячи з цих умов, учасники можуть сортувати картки так, як вважатимуть за необхідне.

Коли кожен учасник завершує сортування, результати всіх учасників слід згрупувати в один масив. Це завдання розв'язують у два кроки. По-перше, результати сортування для кожного учасника подають у вигляді квадратної таблиці (матриці), що має кількість рядків і стовпчиків, рівну кількості тверджень. Усі значення цієї матриці можуть мати лише два значення — "0" чи "1". Одиниця є показником того, що твердження за рядком і стовпчиком розміщено для даного учасника в одній групі, тоді як нуль вказує на те, що вони розміщені в різних групах. По-друге, індивідуальні матриці "складаються" в одну результативну матрицю, яка за формою тотожна індивідуальним. Значення цієї матриці показують, скільки разів відповідні твердження потрапили в одну групу і, відповідно, наскільки вони близькі концептуально.

Наприклад, *експерти здійснили сортування карток. Для зручності відповідні дані подано у вигляді двох таблиць для кожного експерта: одна — для демонстрації критерію¹ групування і груп, ґрунтованих на цьому критерії; друга — для унаочнення відповідної матриці з одиниць і нулів. При цьому перший рядок (і стовпчик) у матриці відповідають функціоналізму, другий — теорії конфлікту, третій — феноменології, четвертий — символічному інтеракціонізму, п'ятий — теорії раціонального вибору (див. табл. 1).*

Від цих даних можна перейти до результативної матриці (див. табл. 2). Її значення розраховують додаванням значень однакових за своїми координатами клітинок індивідуальних матриць.

Отримані на цьому етапі індивідуальні матриці є підґрунтям для подальшого застосування багатовимірних статистичних методів.

Як уже зазначалося, другим завданням на етапі структурування є приєднання рейтингу кожному твердженню відповідно до певної шкали. Зазвичай таке оцінювання здійснюють за 5- чи 7-бальною шкалою Лайкерта для визначення рейтингу кожного твердження відповідно до того критерію, що був сформульований на першому етапі. У результаті оцінювання для кожного твердження можна обчислити середнє арифметичне, а за потреби отримати й іншу статистичну інформацію.

¹ Критерії запозичено із: [Wallace, 2006: p. 10].

Наприклад, у нашому випадку присвоєння рейтингу можна здійснити за такою шкалою: “Скажіть, наскільки ви згодні з тим, що кожна із цих теорій і надалі матиме вирішальне значення для розвитку соціологічної теорії. 1 — зовсім не згоден, 2 — радше не згоден, 3 — важко сказати, згоден чи ні, 4 — радше згоден, 5 — цілком згоден”.

Таблиця 1

**Індивідуальні матриці,
отримані в результаті сортування карток**

Експерт № 1		Матриця № 1				
<i>Критерій: науковий підхід</i>		1	1	0	0	1
<i>Дедуктивний</i>	<i>Індуктивний</i>	1	1	0	0	1
1. Функціоналізм	3. Феноменологія	0	0	1	1	0
2. Теорія конфлікту	4. Символічний інтеракціонізм	0	0	1	1	0
5. Теорія раціонального вибору		1	1	0	0	1
Експерт № 2		Матриця № 2				
<i>Критерій: мотивація людських дій</i>		1	0	1	1	0
<i>Цінності</i>	<i>Інтереси</i>	0	1	0	0	1
1. Функціоналізм	2. Теорія конфлікту	1	0	1	1	0
3. Феноменологія	5. Теорія раціонального вибору	1	0	1	1	0
4. Символічний інтеракціонізм		0	1	0	0	1
Експерт № 3		Матриця № 3				
<i>Критерій: погляд на людську сутність</i>		1	1	0	0	1
<i>Передбачувана</i>	<i>Творча</i>	1	1	0	0	1
1. Функціоналізм	3. Феноменологія	0	0	1	1	0
2. Теорія конфлікту	4. Символічний інтеракціонізм	0	0	1	1	0
5. Теорія раціонального вибору		1	1	0	0	1
Експерт № 4		Матриця № 4				
<i>Критерій: рівень аналізу</i>		1	1	0	0	0
<i>Макро</i>	<i>Мікро</i>	1	1	0	0	0
1. Функціоналізм	3. Феноменологія	0	0	1	1	1
2. Теорія конфлікту	4. Символічний інтеракціонізм	0	0	1	1	1
	5. Теорія раціонального вибору	0	0	1	1	1

Таблиця 2

Результативна матриця

	1. Функціоналізм	2. Теорія конфлікту	3. Феноменологія	4. Символічний інтеракціонізм	5. Теорія раціонального вибору
1. Функціоналізм	4	3	1	1	2
2. Теорія конфлікту	3	4	0	0	3
3. Феноменологія	1	0	4	4	1
4. Символічний інтеракціонізм	1	0	4	4	1
5. Теорія раціонального вибору	2	3	1	1	4

Етап 4 – презентування тверджень. Цей етап включає три кроки. По-перше, здійснюють аналіз, який співвідносить кожне твердження з окремою точкою на концептуальній карті (точкова карта). По-друге, ці точки-твердження на карті поділяють на групи (кластерна карта), що являють собою вищий порядок концептуального структурування вихідного набору тверджень. По-третє, конструюють карту, на яку накладають усереднені рейтинги-оцінки як точок-тверджень, так і кластерів загалом (рейтингова карта пунктів і кластерів). Для першого кроку застосовують багатовимірне шкалювання¹, для другого – кластерний аналіз. Отримана в результаті інформація є базою для подальшої інтерпретації.

Однак на цьому етапі роботи перед дослідником може постати проблема, пов'язана із відмінністю в алгоритмах багатовимірного шкалювання і кластерного аналізу. Це призводить до ситуацій, в яких точки, розташовані близько одна до одної на карті, отриманій у результаті багатовимірного шкалювання, потрапляють до різних кластерів. Такі результати, ясна річ, ускладнюють подальшу інтерпретацію. Для розв'язання цієї проблеми В.Трочим приймає твердження, згідно з яким математичний базис багатовимірного шкалювання розглядається як більш надійний порівняно із кластерним аналізом. Виходячи з цього припущення, він рекомендує використовувати в кластерному аналізі координати точок-тверджень, отриманих у результаті багатовимірного шкалювання. Останнє знімає проблему невідповідності між змістом кластерів і розміщенням точок-тверджень на карті, отриманій у результаті багатовимірного шкалювання.

¹ Найприйнятнішим є двовимірне шкалювання.

Наприклад, для наведених вище матриць кластерна карта¹ (інші різновиди карт пропущено через схожість їх із цією) виглядатиме так (див. рис. 1).

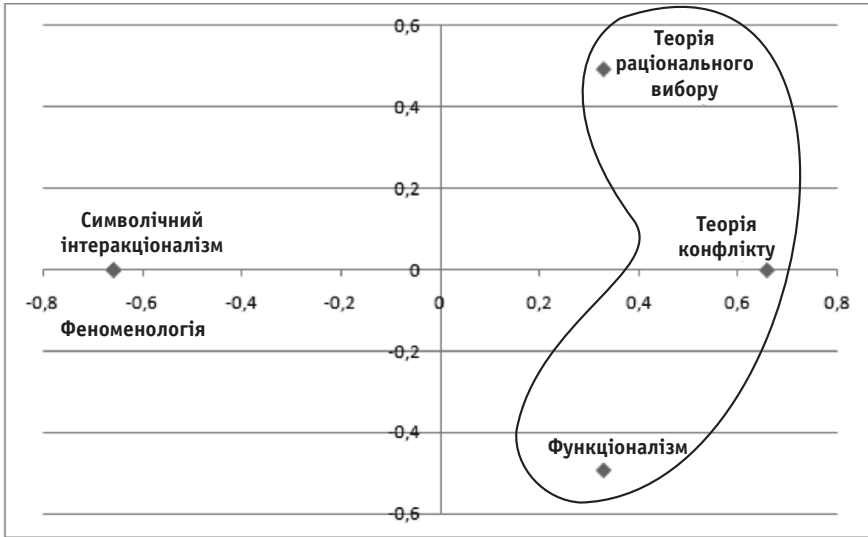

Рис. 1. Кластерна карта

Отже, символічний інтеракціонізм і феноменологія концептуально настільки близькі, що “посідають” одну точку. Інші теорії становлять другу концептуально схожу групу, хоча й не настільки інтегровану, як попередня.

Етап 5 – інтерпретація. На цьому етапі необхідно мати такі матеріали: 1) список вихідних тверджень; 2) перелік тверджень, згрупованих у різні кластери; 3) точкову карту; 4) кластерну карту; 5) рейтингову карту пунктів; 6) рейтингову карту кластерів. Отже, є кілька карт. Можна сказати, що в певному сенсі всі вони є концептуальними і надають специфічну інформацію про той самий феномен.

Завдання методиста на цьому етапі полягає в тому, щоби підвести учасників до (1) найменування кожного кластера, (2) перевірки того, наскільки розташування тверджень і кластерів на картах є адекватним, (3) ідентифікації в разі потреби *кластерів кластерів* (так званих регіонів) і найменування їх, (4) зміни карти, коли це потрібно (група має відчувати свободу стосовно змін чи трансформації фінальної карти доти, доки це має смисл для учасників і для завдання концептуалізації). Також важливо, щоби на підставі отриманих результатів була проведена дискусія серед учасників з приводу того, що говорить їм ця карта в плані їхніх ідей.

Етап 6 – використання. Використання карт лімітується лише творчістю та мотивацією учасників дослідження.

¹ Власне, кластерна карта є крапковою картою, в якій точки-твердження візуально об’єднані в групи.

Деякі обмеження. С.Росас [Rosas, 2005: р. 398–399] вирізняє три обмеження. По-перше, отримані концептуальні карти слід розглядати лише як один із ресурсів інформації, необхідної для забезпечення теоретичної валідності, а не як її достатнє підґрунтя. По-друге, необхідно дуже обережно підходити до проведення мозкового штурму, результати якого є вельми чутливими щодо контексту цієї процедури. По-третє, цей метод потребує часових і матеріальних витрат, пов'язаних із залученням людей, які беруть участь в узгодженні концептів, та організацією презентацій концептуальних карт і обговорення їх.

Такого стибу проблеми детальніше розглянуто в статті Дж.Бурк у співавторстві [Burke et al, 2005: р. 1408–1409]. Здобуття ліцензії для використання спеціальних комп'ютерних програм, а також запровадження, аналіз і відображення результатів дослідження можуть виявитися доволі дорогими. Проведення групових обговорень, опис і аналіз їхніх результатів потребують залучення спеціаліста, який має необхідні навички. В ідеалі методистові потрібен досвід управління групою динамікою та вміння ефективно сприяти отриманню даних у процесі обговорення. Крім цього людина, яка виконує роль методиста, також має на належному рівні орієнтуватися у застосуванні спеціальних комп'ютерних програм, необхідних для завершення всього циклу узгодження концептів.

Попри поетапність дослідницького процесу та участь у ньому тих самих людей, які сприяють груповій співпраці у здобутті багатих і вичерпних даних з дослідницької проблеми, зворотним боком цього є значне збільшення часового навантаження, що лягає на плечі безпосередніх учасників узгодження концептів.

Ще одне важливе методологічне обмеження наголошують К.Джексон і В.Трочим [Jackson, 2002: р. 332]. Цей метод призначений суто для аналізу порівняно малої кількості простих і якісних даних. Використання узгодження концептів для аналізу більш комплексних текстових даних, таких як довгі транскрипти інтерв'ю чи стенограми офіційних засідань, пов'язане із необхідністю розв'язання низки методологічних проблем.

Застосування узгодження концептів у дослідженні поведінкових практик студентів стаціонару, які поєднують роботу і навчання

Це дослідження є відправною точкою у вивченні особливостей навчання студентів стаціонару, яким доводиться поєднувати роботу і навчання. Головною метою застосування стратегії узгодження концептів було отримання докладної описової інформації щодо тих способів поведінки, що їх застосовують студенти у зв'язку з необхідністю розв'язання проблем, які виникають в разі поєднання роботи і навчання. Отримана інформація дала підстави сформулювати попередні гіпотези й підвищити теоретичну чутливість, що було необхідно для подальшого дослідження на підставі підходу обґрунтованої теорії.

На першому етапі узгодження концептів було визначено учасників дослідження і сформульовано фокус концептуалізації. Учасниками стали де-

сять студентів третього курсу спеціальності “Соціальна робота” одного із комерційних ВНЗ Києва. Усі студенти навчаються на стаціонарі і працюють.

Фокус концептуалізації було сформульовано так: “Назвіть ті способи поведінки, до яких ви вдаєтесь у зв’язку з тим, що вам доводиться поєднувати роботу і навчання”¹.

На другому етапі було проведено дві фокус-групові зустрічі. У кожній із них брали участь п’ять студентів. У результаті було сформовано 123 твердження, що описують способи, завдяки яким студенти поєднують навчання і роботу. Після видалення дубльованих було залишено 87 тверджень².

На третьому етапі було здійснено структурування тверджень шляхом сортування карток. Отримані результати було покладено в основу створення індивідуальних матриць. Для полегшення генерування останніх був розроблений макрос у програмі Microsoft Excel.

На четвертому етапі на підставі багатовимірного шкалювання і кластерного аналізу було створено точкову і кластерну карти, покладені в основу інтерпретації на п’ятому етапі.

На п’ятому етапі було проведено два послідовні обговорення отриманої кластерної карти. По завершенні їх на кластерній карті, що початково включала тринадцять груп, двадцять тверджень (23%) змінили свою локацію, одну групу проінтерпретували як неузгоджену і цілком розформували. Кожна отримана в результаті обговорення група дістала найменування. У результаті залишилося дванадцять груп (див. рис. 2).

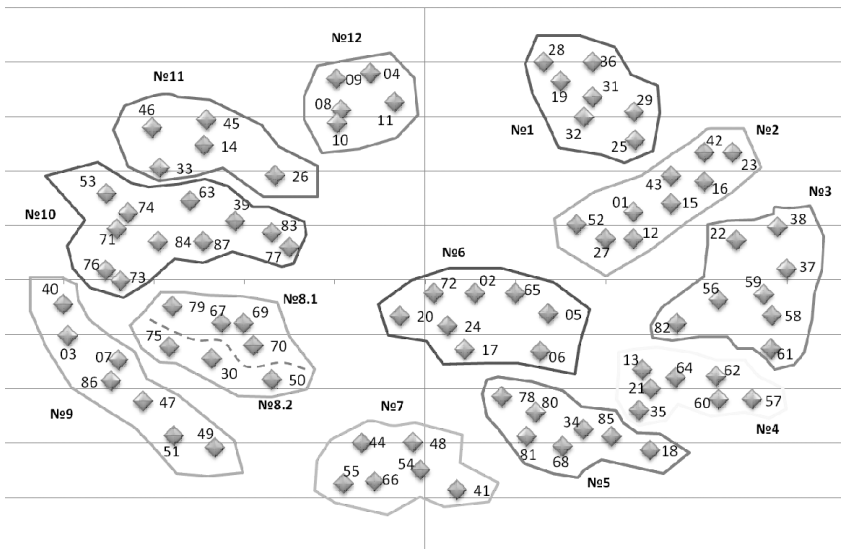

Рис. 2. Кластерна карта

¹ Тип рейтингу на цьому етапі не визначали, й надалі учасники не оцінювали сформульованих тверджень. Про причини цього йтиметься у висновках.

² Формулювання тверджень наведено далі.

Назви і зміст груп

1) Робота із викладачем:

19. Якщо викладач негативно ставиться до факту роботи, не говорити з ним про це, приховувати.
25. Донести до викладача, що без роботи “ну ніяк”.
28. Домовитися з викладачем про те, як здавати борги.
29. Вивчити викладача і знайти до нього індивідуальний підхід.
31. Якщо викладач згоден, що робота — це важливо, використовувати це.
32. Якщо раніше навчався добре, використовувати свій авторитет.
36. Ранжувати викладачів за рівнем вимогливості.

2) Використання належних ситуацій і моментів:

1. Відпроситися всією групою з пари.
12. У розмові з викладачем перевести обговорення на спільні нагальні проблеми.
15. Пригадати колишні випадкові заслуги.
16. Перевести розмову на тему, що є цікавою для викладача.
23. У разі присутності на парі демонструвати активність.
27. Знайти з викладачем спільні інтереси.
42. Коли здаєш борги, перевести обговорення на матеріал, який знаєш.
43. Готуватися в транспорті.
52. Використовувати громадські заходи в університеті, щоб ухилитися від навчання.

3) “Байдюкування”, надія на те, що пощастить:

22. За можливості перевести розмову про борги на жарт (розрядити обстановку).
37. Пообіцяти, що в майбутньому ти обов’язково вчитимешся.
38. Використовувати момент, коли викладач поспішає, й отримати “відпущення боргів”.
56. Бути нахабним, іти на ризик (нічого не відпрацьовувати, йти геть без дозволу тощо).
58. Наприкінці, коли боргів накопичилося забагато, намагатися закрити їх усі разом.
59. Вчити перед самим складанням іспиту (буквально в день складання).
61. Складати кілька разів (брати змором).

4) “Мета виправдує засоби”:

13. Умовити викладача (виклянчити оцінку).
21. Віддячити викладачеві за рахунок роботи (наприклад, зробити знижку).
35. Використовувати зв’язки (начальство кафедри, інші викладачі, методист тощо).
57. Сказати, що роботу забув удома і попроситися відповідати без потрібних матеріалів.
60. Якщо здаєш невчасно, списувати готові роботи і здавати їх.
62. Списувати під час контрольних.
64. Коли відповідаєш, “лити воду”.

5) Посилання на зовнішні причини:

18. Пояснювати прогалини і пропуски зовнішніми причинами і “давяти” на те, що був змушений.
34. Якщо викладачі не люблять, коли до них ходять хворі студенти, використовувати це.
68. Посилатися на побутові проблеми, що завадили присутності.
79. “Відмазатися” як від навчання, так і від роботи і сидіти вдома (відпочинок, підготовка).
81. Якщо погода погана і важко діставатися місця навчання, скористатися цим.
82. Можна не приходити в понеділок, бо деякі викладачі поставляться із розумінням.
86. Використовувати тему здоров’я для пояснення пропусків.

6) Мінімізація зусиль:

2. Намагатися ходити на ті пари, що проходять змістовно, в інших випадках пропускати.
5. Показати, що завдання зроблено, і відпроситися з пари.
6. Якщо є певний мінімум необхідних завдань, виконувати лише його.
17. Наголошувати докладені зусилля (“я намагаюся ходити, коли можу”, тощо).
20. Демонструвати добру логіку, пам’ять і загальні знання (підкупує).
24. Якщо виконуєш завдання рідко, то роби це принаймні якісно (підкупує).
65. Ходити через раз.
72. Відвідувати важливіші види занять (наприклад, практичні, а не лекції).

7) Послуги інших людей:

41. Знайти посередника (інший студент), який спілкуватиметься із викладачем.
44. Отримувати сканери необхідних матеріалів через Інтернет.
48. Попросити іншого студента, щоб він виконав завдання замість тебе.
54. Опора на дружні стосунки, коли, наприклад, один працює на всіх.
55. Попросити студента, який знається на предметі, пояснити пропущений матеріал.
66. Взяти довідку в лікаря і пред’явити її викладачеві.

8) Самоорганізація (1), допомога університетові (2):

- 67(1). Самонавіювання про те, що ти зможеш працювати і навчатися.
- 69(1). Чіткіше відчуття часових рамок і обмежень.
- 70(1). Планування, розклад за пунктами.
- 80(1). Орієнтуватися на мету: закінчити ВНЗ і мати досвід роботи.
- 30(2). Надати викладачеві послугу, що стосується навчального процесу, але не цієї дисципліни.
- 50(2). Коли тривають заходи зі спеціальності, скористатися цим.

75(2). Якщо робота пов'язана з університетом, використовувати це.

9) Опора на дружні стосунки в навчальній групі:

3. Брати конспекти в одногрупників.
7. Подавати себе перед одногрупниками так, щоб вони зважили на твоє становище.
40. Допомогати студентам, які допомагають тобі.
47. Демонструвати вдячність тим, хто тобі допомагає.
49. Розподіляти підготовку завдань між різними людьми.
51. Виконувати завдання і передавати їх через інших студентів.
87. Поважно ставитися до одногрупників.

10) Компроміси на роботі:

39. Якщо робота пов'язана із чимось суспільно важливим, використовувати це.
53. Іти з роботи, якщо в університеті щось серйозне.
63. Використовувати різний час доби, щоб робити акцент або на роботі, або на навчанні.
71. Домовитися на роботі, що в певний день виконуєш певний обсяг роботи.
73. Брати понаднормові години на роботі та інші види відпрацювання.
74. Працювати вночі.
76. Знайти компроміс на роботі.
77. Опора на робочий колектив, коли необхідна підстраховка.
84. Оформити індивідуальний графік.
85. Використовувати робочий комп'ютер для підготовки до занять.

11) Увічливість:

14. Чемно вибачитися і піти.
26. Продемонструвати своє суто позитивне ставлення до обраної спеціальності.
33. Поведінка на парах має бути сумлінною.
45. Якщо викладач пішов назустріч, не афішувати це перед одногрупниками.
46. Дивитися, як інші розв'язують проблеми, й чинити так само.

12) Опора на власні сили:

4. Намагатися вникнути в суть матеріалу, якщо довго був відсутнім.
8. Здавати борги після пар, якщо знадобиться.
9. Якщо викладач принциповий, здавати щосили.
10. Чесно зізнатися, що не підготувався, і прийняти будь-які наслідки.
11. Готуватися вночі.

На шостому етапі аналіз взаємозв'язків між групами дав змогу виокремити три виміри (див. рис. 3): між третьою і десятою групами (пріоритет навчання порівняно з роботою), між сьомою і дванадцятою групами (рівень самостійності в розв'язанні проблем), між четвертою й одинадцятою групами (рівень ввічливості у розв'язанні проблем).

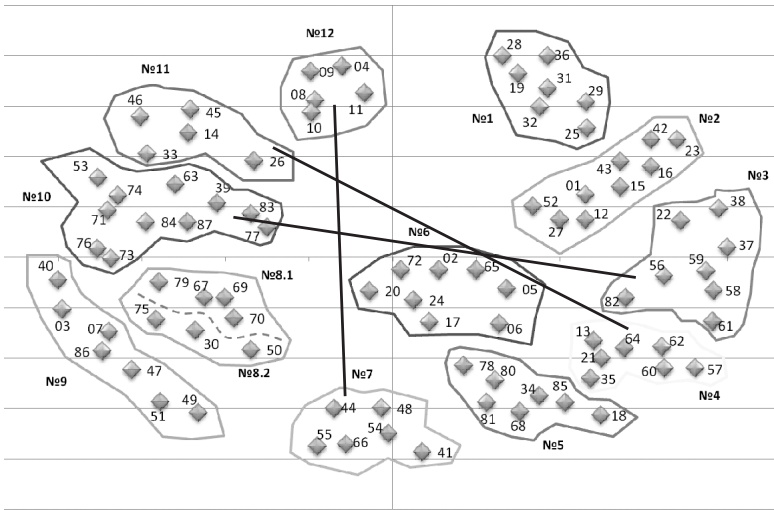

Рис. 3. Виміри між групами на кластерній карті

Також на цьому етапі було вирізнено три більш загальні групи (регіони), які можна назвати ідеальними стратегіями поведінки студентів: стратегія спритника (групи № 1, 2 і 6), стратегія нероби (групи № 3–5), стратегія трударя (групи № 8–12). Сьому групу можна вважати інваріантною (див. рис. 4).

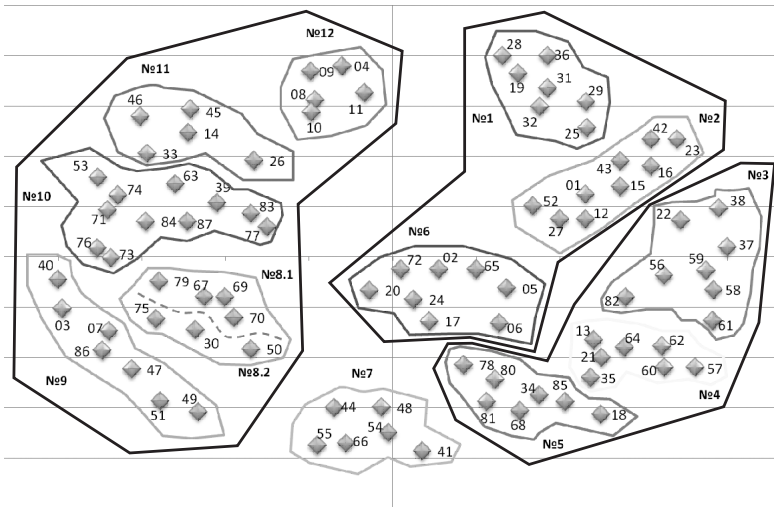

Рис. 4. Регіони на кластерній карті

Звісно, наведені вище стратегії поведінки не існують у чистому вигляді, тож будь-який студент, навіть найсумлінніший, подекуди посилатиметься на зовнішні причини, тоді як студент, котрий недбало ставиться до навчання, буде змушений шукати компромісу на роботі. Разом із тим ці стратегії дають чітке уявлення про загальні лінії поведінки, яких переважно можуть дотримуватися ті чи ті студенти.

Висновки

Наостанок зосереджу увагу на низці нюансів щодо застосування стратегії узгодження концептів.

По-перше, узгодження концептів може дати вичерпну інформацію, яка, втім, є “одноплщинною”. Так, у наведеному прикладі висвітлено лише поведінкові практики, тоді як причини й наслідки їх не розкрито. Виходячи з цього, узгодження концептів є добрим способом для початку дослідження, але не може виступати як джерело всіх даних, необхідних для теоретичної валідації.

По-друге, непереконливо виглядає необхідність присвоєння рейтингу твердженням, сформованим на другому етапі. Присвоєння рейтингу справді прийнятне у разі досліджень, присвячених оцінюванню соціальних проектів чи плануванню діяльності в організаціях або групах. Річ у тім, що в цьому випадку учасники узгодження концептів зазвичай є або реципієнтами відповідної соціальної програми, або тими, хто втілюватиме результати планування в життя. Отже, отримані рейтингові оцінки можуть дати важливу інформацію про якість послуг чи про пріоритети подальшої діяльності. Однак при розв’язанні завдань теоретичної валідації цінність рейтингових оцінок істотно знижується через необґрунтованість як їхньої необхідності (необачно було б оцінювати поведінкові практики з точки зору правильності чи ефективності їх, адже перша вносить ціннісний елемент, а друга залежить від кожного конкретного випадку), так і об’єктивності їх (десять людей можуть дати багату описову інформацію, ґрунтовану як на своєму досвіді, так і на результатах спостереження за іншими студентами, але не можуть давати оцінки за всіх).

По-третє, на увагу заслугоує думка самого В.Трочима стосовно складності інтерпретації взаємовідносин між кластерами. Так, він зазначає, що результати узгодження концептів висувають на перший план схожість між пунктами кластерів. Однак цей підхід неприйнятний у дослідженні взаємовідносин між самими кластерами [Burke et al., 2005: p. 1409]. Наведене вище дослідження спростовує це твердження, позаяк отримані кластери логічно впорядковані один щодо одного: осі вимірювань отримано на підставі кластерів, розташованих “полярно”, регіони (основні поведінкові стратегії) розташовані послідовно, за критерієм самовіддачі студента у процесі навчання.

По-четверте, оригінальна процедура узгодження концептів передбачає роботу учасників, які генерують концептуальні карти, на всіх етапах, зокрема й на останньому (використання результатів). Знову ж таки, цей підхід є найприйнятнішим у разі оцінювання або планування. Натомість у разі теоретичної валідації досліднику потрібна більша свобода на останньому етапі, адже саме він формулює гіпотези і здійснює подальше дослідження. Зокрема, в наведеному прикладі безпосередньо мною, а не учасниками дослідження були виокремлені виміри і регіони на кластерній карті. Гадаю, це не буде бар’єром для подальшого використання їх.

Література

Дембіцький С. Теоретична валідність вимірювальної процедури і зміщення даних у соціологічному дослідженні // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2008. — № 3. — С. 99–119.

Йоргенсен М.В., Филлипс Л.Дж. Дискурс-анализ. Теория и метод. — Харьков, 2008.

Burke J., O'Campo P., Peak G., Gielen A., McDonnell K., Trochim W. An Introduction to Concept Mapping as a Participatory Public Health Research Method // Qualitative Health Research. — 2005. — № 10. — P. 1392–1410.

Jackson K., Trochim W. Concept Mapping as an Alternative Approach for the Analysis of Open-Ended Survey Responses // Organizational Research Methods. — 2002. — № 5. — P. 307–336.

Kane M., Trochim W. Concept mapping for planning and evaluation. — Thousand Oaks; London; New Delhi, 2007.

Rosas S. Concept Mapping as a Technique for Program Theory Development: An Illustration Using Family Support Programs // American Journal of Evaluation. — 2005. — № 3. — P. 389–401.

Trochim W. An introduction to concept mapping for planning and evaluation // Evaluation and Program Planning. Special Issue: Concept Mapping for Evaluation and Planning. — 1989. — № 1. — P. 1–16.

Wallace R., Wolf A. Contemporary sociological theory: expanding the classical tradition. — New Jersey, 2006.